

TURINYS

Tai nutiko kartą visai neseniai	7
Net paraudonavusi Raudonoji knyga	8
Kokia knyga turi ilgiausią barzdą?	10
Triukšmingas knygos atsiradimas	12
Kas išgelbėtų aštriadančius dinosaurus?	14
Čiulbantys ir kvaksintys knygos puslapiai	16
Norime išsaugoti! Nuo ko pradėti?	18
Kas vieniems atliekos, kitiems namai!	20
Įdomiausio vardo rinkimai	22
Tikras šeimos galvosūkis	24

NYKSTANČIOS RŪŠYS: ANT ŽEMĖS PLAZDA

Linksmų Nemuno muzikantų koncertas	28
Drugeliams irgi nelengva	30
Rūpestingi zvimbekliai	32
Trumpalaikis gyvenimėlis	34

NYKSTANČIOS RŪŠYS: ANT ŽEMĖS VAIKŠTO

Lūšis – Lietuvos girių katė	38
Ar tyliai vaikšto stumbrai?	40
Ar kiškiai moka persirengti?	42

NYKSTANČIOS RŪŠYS: ANT ŽEMĖS AUGA

Pradingusio kukmedžio byla	46
Kaip nepasiklysti stebuklingų medžių girioje?	48
Visuotinė grybų slapukų paieška	50
Kas davė samanoms keistus vardus?	52
Tsss... Paklausyk, ką kalba kerpės!	54
Ar kukuoja orchidėjos?	57
Ar būna piktų žolių?	60
Kas pirmieji pamato pavasarį?	62
Kieno kojos visada šlapios?	64

NYKSTANČIOS RŪŠYS: DANGUJE SKRAIDO

Slapuko juodojo gandro kelionės Afrikon	68
Pavojinga būti gražuoliuku	71
Ar žuvėdra nubėgtų maratoną?	74
Kur iškeliavo girios karalius sakalas?	76
Ar apuokas sapnuoja savo protėvių girią?	78

NYKSTANČIOS RŪŠYS: VANDENYJE PLAUKIOJA

Tikrų tikriausia „geležinė varlė“	82
Pamirštos žnyplės ir kiti reikalai	85
Kas skalbia uodegas Baltijos jūroje?	87
Gražuolės varlės ir varliukai	90
Kur karalienės lašišos karūna?	93
Rūpestingos gydytojos dėlės	96
Tikri žemės drebėjimų žinovai vijūnai	98

SĖKMĖS IR NESĖKMĖS

Išsigelbėję iš Raudonosios knygos	102
Tie, kurie skubėjo, bet nespėjo	106
Ne tik žinokime, bet ir padėkime!	108
Teisingas aplinkos tvarkymo nutarimas	110
Kokius augalus myli vabzdžiai?	112
Dėmesio, keliauja varliukai!	115
Pasakojimo pabaiga – naujo nuotyčio pradžia	118

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt.

Šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo ir mokslo įstaigų bibliotekose, muziejuose arba archyvuose, draudžiama mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

ISBN 978-609-01-5435-9

© Tekstas, Selemonas Paltanavičius, 2023
© Tekstas, Lina Matiukaitė, 2023
© Ilustracijos, Lina Žutautė, 2023
© Ilustracijos, Rasa Matukaiytė, 2023
© Leidykla „Alma littera“, 2023

Tai nutiko kartą visai neseniai...

Yra tokia šalis, kurioje žaliuoja ąžuolai, liepos, eglės ir pušys, vaikšto plačiaragiai briedžiai, slankioja gudruolės lapės, ūbauja pelėdos ir griežia žiogai. Toje šalyje gyvena daugybė įdomių, dar negirdėtų gyvūnų ir auga dar daugiau keistų augalų.

Kadaiš tos šalies girios buvo neperžengiamos ir paslaptingos. Senovės žmonės jose rinkdavo uogas ir grybus, o paklydę ieškodavo skruzdėlynų, kad pagal juos galėtų suprasti, kur kokia pasaulio kryptis.

Dienos bėgo, keitėsi metai ir žmonės. Atsirado mašinos, su jomis medkirčiai ėmė kirsti miškus, o artojai – arti pievas. Taip keitėsi ir gamta. Vieni į tai nekreipė dėmesio, o kiti atvirksčiai – ėmė akylai ir vanagai stebėti gamtą, augalus ir gyvūnus. Toks buvo ir smalsusis Selemonas.

Nuo ryto iki vakaro jis vaikščiodavo po miškus, pelkes ir pievas. Užrašinėdavo, ką įdomaus pamatydavo, ir taip po truputį ėmė suprasti medžių ir gyvūnų kalbą. Grįžęs pas žmones, jis ėmė pasakoti, ką įdomaus plepa gandrai, kokiomis žiniomis pavasarį dalijasi šalpusniai, o kas jau šaukiasi žmogaus pagalbos, nes baigia išnykti.

Taip sutiko kartą Kakė Makė Selemoną ir negalėjo atsistebėti jo pasakojimais. Klausėsi vieną dieną. Klausėsi antrą. Trečią dieną jau klausėsi ir visa Kakės Makės šeima. Net Čiūčia – ir tas liovėsi triukšmavęs ir ištempęs ausis klausėsi, kaip gamtininkas Selemonas pasakojo apie Raudonąją knygą. O tas pasakojimas prasidėjo taip...

Net paraudonavusi Raudonoji knyga

Raudona ir juoda – dvi spalvos, kurios gamtoje perspėja apie pavojų.

Visi žino, jei jau pamatei raudoną – saugokis! Raudono vabalo neliečia paukščiai, nes supranta: jis bus neskanus, gal net nuodingas.

Gamtoje niekas nevalgo raudonų žalčialunkių uogų, nes jos nuodingos. O ryškiai raudonas šėtonbaravykio kotas iš tolo praneša: nelieskit, esu pavojingas!

Ką reiškia „šėtonbaravykis“?

Tai šėtoniškai piktas baravykas. Ir dar nuodingas!

Kai buvo sumanyta rašyti knygą apie nykstančias augalų ir gyvūnų rūšis, raudona spalva jos pavadinimui parinkta neatsitiktinai – raudona spalva svarbi, net ir žmonės jos saugosi. Visi vienodai supranta jos perspėjimą. Netiki?

Mūsų gyvenime raudonas šviesoforo signalas draudžia eiti per gatvę, gaisrinės ir greitosios pagalbos automobiliai išdažyti raudonai tam, kad visi iš toli matytų ir duotų jiems kelią.

Raudonoji knyga perspėja: rūšys, kurios pateko į jos sąrašus, yra jautrios ir pažeidžiamos. Jas retai gamtoje pamatysi, nes jos nyksta.

Šis perspėjimas skirtas mums visiems: turime žinoti ne tik apie pačią knygą, bet ir suprasti, kad ji gali padėti išsaugoti rečiausius pasaulio grybus, augalus ir gyvūnus bei vietas, kuriose jie auga ir gyvena.

O juoda spalva? Kaip ji drauguoja su Raudonąja knyga?

Į Raudonosios knygos juodąjį sąrašą įrašomos išnykusios rūšys. Tai jau labai blogai ir dėl to labai liūdna.

Gamtoje juodos uogos gali būti nuodingos, juodi vorai (ypač su raudonais taškais nugarėlėje) – taip pat. Tokių pavyzdžių yra daugybė, net rankų ir kojų pirštų neužtektų visiems suskaičiuoti!

Todėl žinokime: Raudonoji knyga perspėja apie retąsias, nykstančias rūšis. Mums tai turi rūpėti! Visų rūšių reikia gyvenančių, augančių. Visų iki vienos!

KOKIA NESKANI PASAKA!

Kartą mačiau, kaip amarų ieškodama žolėmis laipioja septyntaškė boružė. Ji visai nesislapstė, tik juda kruta – kaip tokia nesusivilioti? Tada atskrido varnėnas, kuris vaikams rinko lesalą. Žiūri į boružę – mielai sulestų, bet... ji raudona! „O gal šįkart bus kitaip?“ – pagalvojo paukštis ir snapu kaptelėjo vabaliuką. Oi!.. Boružė išskyrė lašą aitraus oranžinio skyčio, ir paukštis, metęs grobj, ilgai purtė galvą, valėsi snapą į žolės. Taip būna visiems, nepaklusuosiems raudonam perspėjimui.

Kokia knyga turi ilgiausią barzdą?

Pačios seniausios pasaulio knygos nerasi bibliotekoje. Ji yra gamtoje, o joje surašyta visa mūsų planetos Žemės istorija. Ar žinai ją?

Mūsų planetai jau 4–5 milijardai metų. Tiek nė vienas žmogus, ką ten žmogus – net vėžlys negyvena!

Prieš 3–4 milijardus metų Žemėje atsirado pirmoji gyvybė.

Paskui gyvybė daug kartų išnyko ir kūrėsi iš naujo. Kodėl taip buvo? Galbūt Žemė kosmose susidurdavo su kitomis planetomis ar kometomis, galbūt oras vėso, o gal šilo.

Bet tai dar nebuvo žmogus!

Tai buvo taip seniai, kad nebėra kas papasakoti!

O kur yra ši knyga ir kur jos barzda?

Ji yra čia pat, Žemės gelmėse ir jos sluokniuose, o skaityti ją moka mokslininkai, vadinami **paleontologais**. Tai jie iš įvairių liekanų, kurias randa volienose, iškasenose, upių atodangose, smėlyje, atpažįsta prieš šimtus milijonų metų gyvenusius gyvius ir augusius augalus. Jų likučiai – tarsi ilga istorijų barzda, išvinguriavusi per visas Žemės gelmes.

Ką iš šios seniausios pasaulio knygos pavyko sužinoti ir išmokti? Ogi kad visi radiniai yra kažkada gyvenusių mikroskopinių moliuskų, vėžiagyvių, senovinių vėžlių ar titnagdumblių liekanos. Kadais jie išmirė ir žemėje liko tik mažulytės, vos per mikroskopą žiūrimos jų dalelės.

Tačiau yra ir geroji žinia! Išnykus vieniems gyviams, jų vietoje atsirasdavo naujų, tobesnių.

Todėl Žemės istorijos knygoje užrašyta svarbi mintis: vieni išnyksta, kiti atsiranda, tačiau taip įvyksta tik tada, kai viskas vyksta savaime, pagal gamtos tvarką.

Gaila, bet šiais laikais daug kur nagus prikiša smalsus žmogus. Jis bando pertvarkyti gamtos tvarką. Kartais tai padeda, bet kartais pakenkia, todėl skaitydami Raudonąją knygą prisiminkite tai ir pagalvokite, kokia šių dienų grybų, augalų ir gyvūnų dalis išnyko natūraliai, o kuri tapo reta ir nyksta dėl žmogaus veiklos.

Šarvuotasis krokodilas

Paleontologija
(graik. **paleo** – senovinis, **ontos** – esantis, **logos** – mokslas)

IŠ MAMOS ŽINYNO!

Pietų Vokietijoje, netoli Dunojaus upės, nuo seno veikė akmenų laužyklos. Jose uolienos gabalus galima imti sluoksniais (plokštėmis). Atkėlę sluoksnį, žmonės dažnai suranda senovinių gyvūnų, jūrinių lelijų atspaudų. Čia surastas ir senovinio paukščio archeopterikso atspaudas – šis paukštis Žemėje gyveno prieš 150 milijonų metų kartu su dinosaurois.

Pagyventum su dinosaurois – ir tu taip susiplotum!

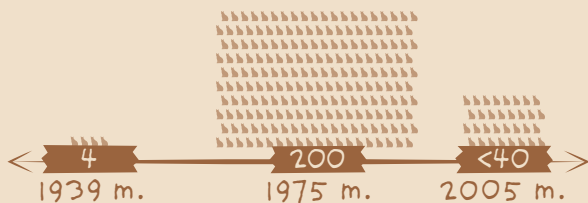
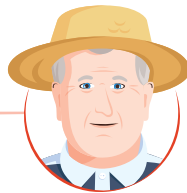
Archeopterikso atspaudas

Lūšis – Lietuvos girių katė

Ar Lietuvoje gyvena tigras? – paklausė Kakė Makė.

Ne, bet yra didelių lūšių, kurios moka laiptuoti medžiais kaip katės, o jų ausis puošia ilgi kailio kvokšteliai. Nuo gilios senovės lūšys vadintos ilgakojais žvėrimis – kai kurių šiaurės tautų žodynuose iki šiol išlikęs toks šių žvėrių vardas.

Lūšys Lietuvos giriose visada buvo retos. Štai 1939 m. gyveno tik 4 lūšys. Iki 1975 m. jų truputį padaugėjo – tada buvo 200 lūšių. Tačiau apie 2005 m. vėl liko ne daugiau kaip 40. Rūšiai grėsė išnykimas.

Kas atsitiko? Lūšys buvo medžiojamos, naikinamos, joms labai kenkė miškų kirtimas. Tai kurgi joms gyventi, jei miškas iškirstas?

Lūšių priekinės kojos trumpesnės už užpakalines. Gali būti, kad tokios skirtingos galūnės lūšiai padeda atlikti šuolius stveriant nutykotą grobį. Lūšies letenos plačios, žiemą – pūkuotos. Jei išskečia kojų pirštus, lūšies pėda padidėja pusantro karto.

Ką darė žmonės, kad išsaugotų lūšis?

2011 m. pradėta lūšis veisti nelaisvėje. Per dvejus pirmuosius metus atvesta apie 20 lūšiukų. Išleisti į laisvę atrinkti jaunikliai buvo ruošiami gyventi savarankiškai. Beveik visos lūšys buvo paženklintos siųstuvėliais, todėl mokslininkai žinojo, kur jos slankioja. Per 6–8 sekimo mėnesius (kol veidavo siųstuvėlių baterijos) surinkta daug žinių, kaip lūšys gyvena ir klajoja.

Dabar Lietuvos miškuose gyvena apie 150 lūšių – tris kartus daugiau nei 2005 m.

Susikaupęs bėgu, apsimetu, kad nefotografuoja.

IŠ MAMOS ŽINYNO!

Lūšis – stambus žvėris. Kūno ilgis apie 105 cm (80–130 cm), aukštis 60–75 cm. Patinai vidutiniškai sveria 21,6 kg, patelės – 18,1 kg, tačiau kai kurie gyvūnai gali pasiekti ir 38 kg svorį. Vadoje būna nuo 1 iki 4 jauniklių. Naujagimių svoris 250–360 g. Gimsta akli, praregi tik po 10–17 dienų. Atneštą maistą pradeda ēsti 2 mėnesių, o savarankiškai tampa 10 mėn. amžiaus.

Laisvėje lūšys išgyvena 13–17 metų. Nelaisvėje gyvena iki 25 metų.

ĮDOMYBĖ!

Lūšis, kaip ir visi katiniai žvėrys, vaikšto įtraukusi nagus. Priekinių letenų nagai ilgesni (apie 4 cm) ir lenkti, skirti grobiui nutverti. Užpakalinių letenų nagai šiek tiek trumpesni ir tiesesni, skirti atsispirti einant arba šuoliuojant.

TIKRA ISTORIJA APIE LŪŠĮ ILTĮ

Į gamtą išleistas lūšys elgėsi labai skirtingai. Plungės rajone, Žemaitijos nacionaliniame parke, 2011 m. lapkričio 25 d. į laisvę buvo paleista patelė Iltis. Kartu išleistas tos pačios vados patinėlis Pūkis, kuris siųstuvėlio neturėjo. Išleista Iltis kurį laiką laikėsi vienoje vietoje, paskui keliavo apie 40 kilometrų iki Vilniaus–Klaipėdos greitkelio, perėjo jį, tada grįžo atgal. Vėliau Iltis ilgai, iki sekimo pabaigos, gyveno Kulių apylinkių miškuose. Apie patinėlį, išleistą su Iltimi, jokių žinių neturima.

Lūšies pėda

Ar tyliai vaikšto stumbrai?

Lietuvos giriose patys stipriausi ir didžiausi visada buvo stumbrai. Gal todėl šie žvėrys buvo medžioti. Daugiausiai žalos jie patyrė dėl girių mažėjimo – nebelikdavo jų namų. Ilgainiui stumbrai gyveno tik Belovežo girioje, bet po Pirmojo pasaulinio karo ten iš keleto šimtų žvėrių buvo nebelikę nė vieno. 1927 m. visoje Europoje nelaisvėje jų buvo tik 48. Visiškai mažai.

1923 m.

1927 m.

1969 m.

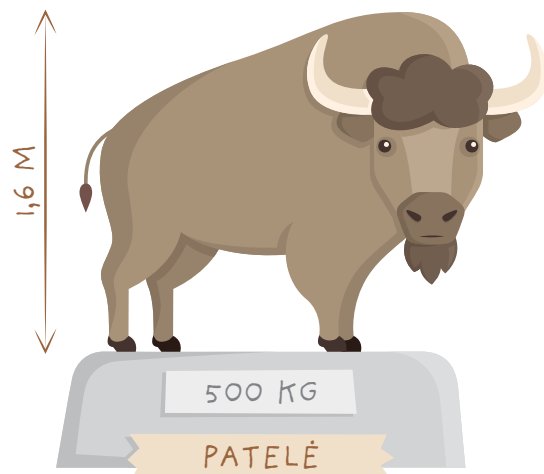
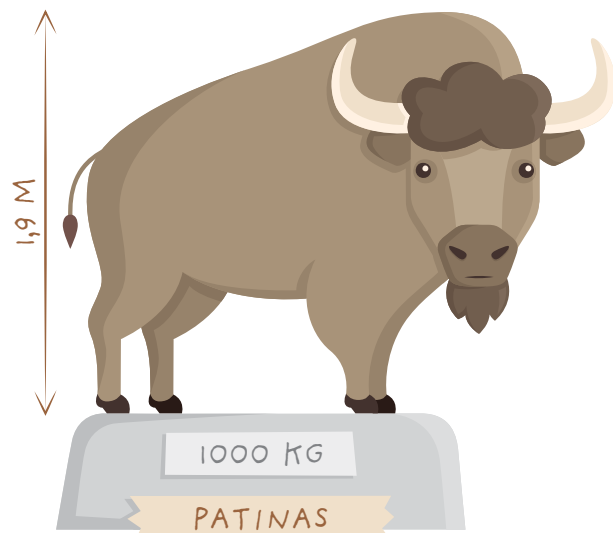
1923 m. susitarta dėl stumbrų išsaugojimo. Mokslininkai ėmėsi darbų Lenkijoje, Belovežo girioje, tačiau per karą daugelis žvėrių buvo sunaikinta ir juos veisti buvo labai sunku. Tada čia gyveno tik 17 stumbrų.

Stumbras atrodo didingai, todėl daug kas jį vaizduoja herbe, logotipuose. Stumbro patinas gali būti iki 1,9 metro aukščio ir sverti iki 1 tonos. Tikrai sunkus! Stumbrės būna iki 1,6 metro aukščio ir iki 500 kg svorio. Stumbrai vadovaujami uosle ir klausa, net ir būdami dideli geba vaikščioti tyliai, o bėga labai greitai ir gali peršokti 2 metrų kliūtį.

Tokius tik į pasaulio olimpiadą!

Į Lietuvą 1969 m. atvežti pirmieji 2 stumbrai. Jie išleisti aptvare Lietuvos centre, netoli Krekenavos. Stumbrų vis gausėjo. Dalis jų buvo paleista į laisvę ir veisėsi patys. Taip atsirado laisvoji banda, kurios žvėrys dar buvo labai prisirišę prie žmonių: maitinosi laukuose, niokojo javus, runkelius.

Kur dabar galima pamatyti stumbrų? Ar šie žvėrys yra tikri stumbrai?

Tikrų stumbrų galima pamatyti Kėdainių rajone, kur jie maitinasi ūkininkų pasėliuose. Iš tikrųjų jie turėtų gyventi miškuose ir vengti žmonių. Todėl dabar dalis stumbrų bus perkelti į Dzūkiją, Dainavos girią, kur jiems yra daugiau vietų gyventi laisvėje.

Kol kas jie griežtai saugomi, nes istorija liudija: tokiems žvėrims visada yra daug pavojų.

ĮDOMYBĖ!

Net ir ten, kur jau niekas nepamena stumbrų, apie juos išlikę įrodymai: vietovardis **Stumbriškis** Pasvalio rajone, **Stumbrinė** ir **Stumbrinės** ežeras Zarasų rajone, taip pat pavardės Stumbrys, Stumbras, Stumbraitis.

Aš visai nebaisus. Nevirpėk taip ir nesižvalgyk į medžius.

IŠ MAMOS ŽINYNO!

1971 m. Lietuvoje aptvaruose gimė pirmi stumbriukai. Tikri gražuoliukai! Iki šiol veikiančiame stumbrų veislyne gimę stumbriukai gauna vardą, prasidedantį raidėmis „Gi...“: Girinis, Gilė. Kokį vardą duotum tu?

LIŪDNA ISTORIJA...

Stumbrai visada medžioti. Tiesa, paprastam žmogui to daryti nebuvo galima. Senesniais laikais už svertimoje valdoje sumedžiotą stumbrą buvo nustatyta 1200 grašių bauda. Ji atitiko 30 karvių kainą! Tačiau per karališkas, kunigaikščių medžiokles stumbrai šaudyti dėl pramogos, taigi tiesiog naikinti. Štai toks pavyzdys: per karaliaus Augusto III medžioklę 1752 m. rugsėjo 27 d. buvo nušauti 42 stumbrai, net 20 iš jų nušovė karalienė. Stumbrai medžioti stovint ant specialių pakylų. Žvėris varovai atgindavo iki pat jų.